

*San(t) Agostí per padrí.
Tots los angelets del cel a l'hora de la mort
que m'acompanyen a mi.
Señor mío Jesucristo, dueño de mi corazón,
si me muero esta noche que me sirva de confesión.
San(t) Cristòval infinit, que mos guardo la casa de dia i de nit.*

Segons ens diu l'autor, els textos finals en castellà i català són afegits a l'oració original. S'hi comprova, doncs, l'alternança de codis, és a dir, l'ús alternat del català i del castellà per la mateixa parlant, reflex fidel de la situació lingüística que es viu a la Franja d'Aragó.

Maria Rosa FORT CAÑELLAS
Universitat de Saragossa

ROCA, Rafael (ed.) (2012): *Teodor Llorente, cent anys després*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 296 p.

La gran revisió de la figura de Llorente que ha encapçalat, amb convenciment, tenacitat i solvència, Rafael Roca i Ricart durant els anys d'elaboració i de generosa exposició de resultats de la seva tesi doctoral, dirigida per Vicent Simbor, culmina en aquest llibre miscel·lani que aplega les conferències pronunciades en la jornada acadèmica celebrada a la Universitat de València per commemorar el centenari de la mort del poeta.

Es tracta d'una revisió necessària, imprescindible després del llarg "purgatori", en expressió de Josep Massot i Muntaner, que ha hagut de passar la fama pòstuma de Llorente, en coincidència, no casual, amb la poca consideració de què ha estat objecte, durant dècades, pràcticament una centúria, la literatura catalana del segle XIX. Podem afegir, i resulta essencial per a l'operació que es duu a terme en aquest llibre i, en general, en els actes del centenari, que la recuperació de Llorente adquireix una dimensió superior perquè recollia algunes peces essencials de la historiografia literària valenciana amb respecte, mesura però també claredat. Rafael Roca, en dos dels textos que signa, fa arrancar la revisió de la figura de Llorente en la publicació en l'editorial Tres i Quatre del volum *Poesia valenciana completa* (1983), amb un pròleg de Lluís Guarner i en edició de Francesc Pérez Moragón, marca com una fita important l'antologia *Poesies*, preparada i prologada per Vicent Simbor, i, sense oblidar la tesi doctoral de Cristòfor Martí i Adell ni l'atenció que li han dedicat Lluís V. Aracil i Josep Piera, forçosament ha d'anar a raure a l'obra pròpia, abundant i definitiva per a la "resurrecció" llorentina. Simplifico —els detalls es trobaran en l'article de Roca «La posteritat de Teodor Llorente» inclòs en aquest volum—, però el caràcter de reconsideració, fins i tot de redescobriments, de la personalitat del poeta s'expressa, sobretot, en els articles dels valencians que escriuen en el llibre, singularment, amb una admirable honradesa intel·lectual, en la sentència de Vicent Simbor: «És, doncs, el moment oportú de corregir un llarg corrent crític, en què jo mateix m'he d'incloure, que adjudicava responsabilitats directes a Llorente per l'omnipresència del seu model en les lletres valencianes contemporànies.» Més admirable encara perquè, tal com s'ha apuntat, en més d'un aspecte ell ha impulsat el que només es podia produir com un procés, sobretot per la qualitat dels impugnadors del paper històric de l'escriptor valencià de la Renaixença.

Roca mateix explica que, per més d'una raó, Llorente va mantenir la condició de mestre per a la generació de 1909, la dels modernistes valencians, i per a la de 1930, la de les normes de Castelló. Tant Miquel Duran i Tortajada com Carles Salvador, per referir-nos a dos dels més significats exponents de les dues lleves, van explicitar l'admiració i el reconeixement del mestratge de Llorente. També la generació de 1950, amb Joan Fuster, Martí Domínguez i Vicent Andrés Estellés al capdavant, inicialment el va reconèixer com el referent proper de més prestigi, però fos per l'esllanguiment, en l'obra dels imitadors, d'una línia estètica que en ell havia iniciat, fos per la lectura ideològica de la Història que a finals dels cinquanta adoptava de manera decidida, Joan Fuster va començar a retreure-li el seu paper en una despoli-

tització de la Renaixença de conseqüències molt negatives per al valencianisme. La teoria es va consolidar a *Nosaltres els valencians* i la van adoptar intel·lectuals de gran dimensió, com Manuel Sanchis Guarner, Alfons Cucó i Ricard Blasco. No sembla gaire agosarat afirmar que llibres com *El sector progressista de la Renaixença valenciana*, de Sanchis Guarner, es van escriure, en bona part, per demostrar que havia existit una alternativa a Llorente. Es pot comprendre que, per motius tant de context polític com de prestigi dels impugnadors, l'operació de reivindicació era delicada. Rafael Roca, qui més hi ha treballat, en l'article esmentat, s'hi refereix amb un respecte exquisit, conscient que el terreny que trepitja és rellescós. S'hi observa l'interès que té a subratllar de Fuster que és aquell «a qui tant devem, que tant ens ha fet avançar en el coneixement de la nostra Renaixença» i a declarar que «sense el mestratge i el llegat» de Manuel Sanchis Guarner, «no seríem avui ací». Sense confusions possibles. Situat en el terreny, afegeix que Fuster, Sanchis, Cucó i Blasco potser no havien tingut prou en compte alguns escrits de Llorente que en proporcionen una altra imatge, ni els condicionaments polítics, econòmics i culturals del període, ni el grau de consciència nacional del poble valencià, ni l'actitud contrària al valencianisme d'institucions amb tant de pes com l'Església i la Universitat, ni les contradiccions sociolingüístiques dels protagonistes de la Renaixença, de Constantí Llombart, per exemple, però també, hi podem afegir, dels catalans del Principat, com ara Manuel Milà i Fontanals, per esmentar el de més prestigi acadèmic.

Des d'aquestes premisses, el llibre reivindica l'obra i l'actuació de Teodor Llorente, les contextualitza i en situa en primer pla aspectes no tan remarcats en lectures anteriors. El nou retrat resulta vigorós i modern. Un dels aspectes esmentats és la funció de difusor de la Renaixença a València, a les pàgines de *Las Provincias*, l'activitat com a entusiasta participant en les principals fites del catalanisme literari i la relació amb els seus impulsors. Se n'ocupen els articles de Josep Massot i Muntaner i Margalida Tomàs.

El primer, «Teodor Llorente i Jacint Verdaguer», examina les relacions entre els dos escriptors des de la primera notícia que Llorente va tenir de Verdaguer, a través de Marià Aguiló, fins al poema que li va dedicar quan va morir i els records posteriors. L'epistolari, les coincidències en edicions dels Jocs Florals de Barcelona i de Lo Rat Penat, en el mil·lenari de Montserrat, en l'excursió de 1882 a Poblet Santes Creus, les notícies dels llibres de Verdaguer a *Las Provincias*, la dedicatòria de *Lo somni de Sant Joan* de Verdaguer al valencià, la coincidència que fos Llorente qui proclamés Verdaguer Mestre en Gai Saber són mostres d'una relació intensa no tan sols literària, com ho demostra que Llorente, amb Jaume Collell, visités Verdaguer a la Gleva l'any 1893 i que el valencià decidís mantenir la prudència davant la gran crisi verdagueriana però que no rebutgés entrevistar-s'hi en aquesta època difícil. Massot, cenyit pel tema, fa comprendre que només s'ocupa d'una part de les intenses relacions de Llorente amb la resta de Països Catalans.

És l'assumpte que desenvolupa Margalida Tomàs a «Les relacions de Teodor Llorente amb Catalunya i Mallorca». Ens informa que utilitza el ric fons Marià Aguiló de la Biblioteca de Catalunya, i molt especialment l'epistolari, per analitzar l'activitat que Llorente va desenvolupar com a enllaç entre Catalunya i València des de l'esfera pública i des de la privada, durant mig segle i amb tres generacions d'escriptors, en facetes diverses: traductor al castellà, crític, poeta en català i en castellà, divulgador del moviment literari català i teoritzador literari. L'article focalitza l'anàlisi en tres centres preferents. El primer és la relació amb Marià Aguiló durant els anys que el mallorquí fou bibliotecari a València, que va imprimir per a sempre en Llorente el reconeixement del mestratge d'Aguiló, la consciència de la unitat de la llengua i la concepció de la llengua literària. El segon és la relació amb Mallorca, desenvolupada en dues fases: des de la coneixença amb Aguiló fins al certamen valencià de 1876 i després en els primers anys del segle xx, amb Miquel Costa i Llobera, Joan Lluís Estelrich, Maria Antònia Salvà i, sobretot, Joan Alcover. El tercer se centra en la funció de llaç d'unió entre Catalunya i València que va exercir Llorente, amb, a més del que ja s'ha comentat, la publicació de poesies en publicacions barcelonines i el contacte amb escriptors com Francesc Matheu, Narcís Oller i Josep Yxart, que van propiciar que Marià Aguiló el qualificués com «el més català dels valencians».

A «La barraca» llorentina: la creació d'un tòpic literari contemporani», Vicent Simbor, duu a terme una completíssima, diríem que exhaustiva, anàlisi del poema que va inaugurar una fructífera línia de poesia paisatgista amarada de valors conservadors i d'un idealisme poc d'acord amb la realitat del moment

a l'horta valenciana, força conflictiva. Es va convertir en un emblema de la valencianitat que va tenir la virtut de generar no tan sols abundants seqüeles sinó també contestacions tan cèlebres com la novel·la homònima de Vicent Blasco Ibáñez. Per relació, examina també el poema, progressista, de Vicente Medina que canta l'horta de Múrcia i, en un darrer apartat, s'ocupa de les imitacions de poetes valencians durant més de mig segle, que s'aturen en represes del tema amb esperit crític com la de Carles Salvador a "Barraques". Simbor conclou que no es pot culpar Llorente de la perllongació artificial d'un tòpic per part dels imitadors i que la influència de Llorente es va estendre als primers versos de Joan Fuster i Vicent Andrés Estellés.

A «Teodor Llorente i Olivares: en defensa de la personalitat valenciana», Antoni Ferrando examina dos aspectes simbòlics de primer ordre en el País Valencià —tal com s'ha pogut comprovar en el postfranquisme— en els articles llorentins: el nom del país i la consideració que per a ell tenia la senyera. Constata una tendència a usar "reino de Valencia" quan es referia al passat i "Valencia" per al present, però que també utilitzava, entre altres expressions, "región valenciana" i "país valenciano", en minúscules. També para atenció en la reacció de Llorente davant el trasllat de la senyera a Madrid, en condicions de poca dignitat simbòlica, l'any 1881, que va consistir en l'organització d'una rebuda amb caràcter de desgreuge. Potser encara té més interès l'estudi de les polèmiques amb el jacobí *Diario de Valencia*, que té la virtut de mostrar la funció reivindicativa de la personalitat valenciana de *La Opinión* i *Las Provincias*. Segons Ferrando, els diaris eren plataformes per fer arribar a Madrid anhels i necessitats valencianes, com ara la reforma de la divisió territorial, sobre la base de les divisions històriques. Així, els periòdics servien per "fer país", i Ferrando subscriu la idea defensada temps enrere per Vicent Simbor i Rafael Roca que l'apoliticisme de Lo Rat Penat i del seu líder era una estratègia de defensa en un medi hostil, un parapet a l'espera d'una possible consolidació de les reivindicacions regionalistes. També afirma que la utilització d'expressions com "región valenciana" no era sinó una defensa davant la propugnació de "Levante" i "región levantina". Com a colofó, Ferrando dedueix que Llorente no hauria acceptat les solucions sobre el nom i la senyera adoptades a l'estatut de 1982.

Gonçal López-Pampló, a "La conferència «Llorente i els infants» de Carles Salvador (1948). Estudi i transcripció", a més de l'edició i la contextualització del text, generat en un moment tan crític per a la cultura, i encara més per a la catalana, fa referència a un redescobrimnt, durant la segona meitat dels anys trenta, de la poesia de Teodor Llorente, aturat per la guerra i el desenllaç que tingué. De la constatació que els joves de la postguerra no la coneixien sorgí la voluntat de Carles Salvador d'acostar-la al públic en actes com aquesta intervenció en el Centre de Cultura Valenciana, en què va desenvolupar un tema que havia deixat sense tractar, per la mort prematura del seu amic Enric Navarro Borràs.

El volum es clou amb l'edició de l'epistolari entre Teodor Llorente i Vicent Wenceslau Querol, a cura de Rafael Roca, el qual, en la introducció, destaca l'amistat que els unia des de joves, la traducció al castellà que junts van fer d'*El Corsario*, de Lord Byron, la dedicatòria que Llorente va fer a Querol de la seva traducció, també al castellà, de *Fausto*, de Goethe, i la preparació de la segona edició de les *Rimas* de Querol, ja mort, per part de Llorente. Les cartes, plenes de vida, proporcionen informació sobre qüestions literàries i personals. Només en destacarem dos passatges, tots dos de Querol. En una molt breu carta de 1993, fa un elogi majúscul de "La barraca" de Llorente: «es una obra maestra: muchos palacios conozco que no valen lo que ella. Unas cuantas poesías como esa y la posteridad aprenderá el valenciano para conocerlas, como se aprende el latín para conocer las Geórgicas». En una altra més extensa del mateix any, Querol es lamentava, ho acostumava a fer sovint, de la feina a la companyia de ferrocarrils i explicava que l'havia anat a visitar Verdaguer: «Estos días me sorprendió en medio de mi barullo comercial la visita del épico Verdaguer; me hizo el efecto de Orfeo bajando á los infiernos».

Podem concloure que l'operació està acompanyada. A partir d'ara, podem llegir els versos de Teodor Llorente, ens podem encarar amb els múltiples aspectes de la seva personalitat intel·lectual i de la seva acció política des d'una valoració de partida molt més equànime. Sense cap mena de dubte, l'evolució de la Renaixença va ser molt diferent al Principat i al País Valencià, la tardana aparició del Modernisme valencià, quan el general ja declinava, només n'és una de les constatacions, però, ni que Llorente fos el líder del moviment a València, sembla clar que resultaria molt injust continuar atribuint-li'n les respon-

sabilitats, més enllà de les circumstàncies que, en interpretació dels solvents estudiosos que han col·laborat en aquest volum, van ser les que van condicionar bona part de l'acció de Llorente. Tot això sense oblidar el seu conservadorisme, no gaire diferent del de bona part dels escriptors catalans i mallorquins amb qui més es va relacionar. En els darrers anys s'ha avançat molt en la comprensió del segle XIX català, i aquest progrés ha fet caure alguns tòpics. Aquest llibre certifica que s'ha acomplert la revisió a fons d'una sèrie de llocs comuns sobre una figura de tanta entitat com és la de Teodor Llorente. És una altra demostració de la bona salut dels estudis sobre la literatura catalana vuitcentista.

Magí SUNYER
Universitat Rovira i Virgili

RUBIO VELA, Agustín (2012): *El patriciat i la Nació. Sobre el particularisme dels valencians en els segles XIV i XV*. 2 Vols. Castelló; Barcelona: Fundació Germà Colón Domènech; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 335 p., 348 p.

Cal donar una molt especial benvinguda a aquests dos volums (nrs. 8 i 9 de la «Col·lecció Germà Colón d'estudis filològics»), no sols per la pulcra impressió, presentació i correcció, a la que ja ens tenen avesats les PAM, sinó, de manera molt especial, per la rellevància historicocultural de la temàtica tractada i la riquíssima documentació de primera mà aportada, fruit de la llarga i reconeguda trajectòria investigadora de l'autor, un dels millors coneixadors dels arxius valencians.

Si hi ha àrees de la nostra història cultural en les quals allò que sobra són divagacions i proclames pamfletàries i en els que, per això mateix, cal advocar la lúcida parsimònia d'una ment ben avesada al rigor de la disciplina historiogràfica, aquesta és la relacionada amb tot allò que es vincula amb el particularisme valencià, i els orígens i nom de la llengua parlada a València. Com bé afirma Rubio, no «hi ha res tan oposat al quefer de l'historiador que projectar cap al pretèrit unes aspiracions de futur que puguen induir a una visió falsa d'aquell». S'ha gastat tanta tinta i perdut tant de temps en baralles estèrils i esterilitzants que el que necessitem són obres com l'ací ressenyada, en la que ja d'antuvi hem de destacar la remarcable claredat expositiva, la mesurada contenció expressiva (que defuig per sistema la grandiloqüència i la més mínima exageració), i, sobretot, l'evident recerca de la màxima objectivitat, palesada per la voluntat autorial de documentar fil per randa qualsevol de les afirmacions amb les què, passa a passa, va bastint la seva teoria de manera ben convincent.

Perquè una de les evidències més aclaparadores que constata qualsevol que s'acosta a aquesta obra amb una mínima atenció, és, precisament, la seva solidesa documental, o sigui: que s'ha gestat *ex abundantia elenchii*, a partir de la lectura i aprofitament intel·ligent i directe d'una rica documentació dels s. XIV i XV, procedent de les sèries *Manuale de consells* (signatura A), *Lletres missives*, (Signatura g3-3, *Protocolos de Jaume Ximeno* (signatura 8-16) i *Processos de corts* (signatura yy), de l'Arxiu Històric Municipal de València, i en algun cas de l'Arxiu del Regne de València; documentació exhumada i, a més, perfectament editada pel mateix autor, que en el vast apèndix que ocupa bona part del segon volum (II, p. 151-295), presenta una ben selecta tria de 118 missives dels jurats valencians, que brinden informació sobre la imatge que els valencians medievals tenien de si mateixos.

Rubio ja havia deixat ben establerta en algunes de les seves publicacions anteriors,¹ la importància d'aquesta rica deu informativa que, ultra recollir el sentir dels regidors municipals sobre els temes més variats, reflecteix a la perfecció, tant la mentalitat i les aspiracions polítiques de la burgesia mercantil valenciana, com la formació retòrica dels funcionaris de l'escribania, i en especial de l'*escrivà de la sala*, que es demostra excel·lent coneixedor de l'*ars dictamini*.

1. Vegeu de manera especial, els seus: *L'escribania municipal de València als segles XIV i XV*. València 1955 i, de manera molt especial, l'*Epistolari de la València Medieval*. València; Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; PAM, 2003/2, 2 vls.